

СИНТАКСИЧНИЙ СТАТУС ГОЛОВНОГО КОМПОНЕНТА ОДНОСКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті проаналізовано відомі концептуальні підходи щодо визначення синтаксичного статусу головного компонента односкладного речення; обґрунтовано мовну природу головного компонента односкладного речення, враховуючи його формально-граматичні, семантико-синтаксичні та власне семантичні параметри.

Ключові слова: односкладне речення, головний компонент односкладного речення, суб'єкт, предикат, предикативність, головний компонент односкладного речення синтетичної будови, головний компонент односкладного речення аналітичної будови.

Структурною та семантичною домінантою односкладного речення (ОР) є його єдиний головний компонент (ГК). Саме він експонує предикативність реченнєвої конструкції такого типу та є її організаційною, композиційною і смисловою ієрархічною вершиною. Проте, незважаючи на інваріантність у структурі односкладного речення, головний компонент не був об'єктом спеціалізованих наукових студій. У навчальній літературі окремий параграф, присвячений головному члену ОР, вперше виокремила В. Белошاپкова в посібнику «Современный русский язык. Синтаксис» (1977 р.) [2, с. 696-700].

В українському мовознавстві як синтаксичний феномен ГК ОР вперше описав І. Вихованець у монографії «Нариси з функціонального синтаксису української мови» (1992 р.) [4, с. 72-73]. А як визначальну граматичну категорію формально-граматичного ярусу речення вперше інтерпретував М. Мірченко у монографії «Структура синтаксичних категорій» (2001 р.) [12, с. 273-182].

Формально-граматичні та семантико-синтаксичні параметри ГК ОР досліджувалися фрагментарно в межах виявлення загальних внутрішньотипологічних ознак різних структурно-семантичних підтипів односкладних конструкцій.

Множинність концептуальних підходів щодо витлумачення природи речення загалом та односкладних конструкцій зокрема спричинила плюралізм синтаксичної інтерпретації та термінологічної детермінації ГК ОР.

Метою нашої статті є простежити еволюцію мовознавчої думки на синтаксичний статус ГК ОР та створити об'єктивно аргументовану лінгвальну характеристику цієї синтаксичної категорії.

Розмежування односкладних та двоскладних неповних речень здебільшого пов'язують з ім'ям О. Шахматова, який стверджує, що в односкладних конструкціях яскраво не виражені ні підмет, ні присудок – вони позбавлені чіткого членування на дві групи членів речення. Тому й правильним видається вести мову тільки про головний член речення. Цю думку дослідник аргументує тим, що «головний член односкладного речення може бути ототожнений формально або з підметом, або з присудком, причому, звичайно, не варто забувати, що такий присудок відрізняється від присудка двоскладного речення тим, що викликає уяву і про предикат, і про суб'єкт, а присудок двоскладного речення відповідає тільки предикату [18, с. 30]. Ідентифікація ГК ОР з підметом або присудком навіть послугувала для О. Шахматова критерієм диференціації односкладних конструкцій за синтаксичною формою на 2 групи: «безприсудково-підметові речення» та «присудково-безпідметові речення» [18].

Концепцію О. Шахматова розкритикував В. Виноградов [3]. На його думку, суперечливим видається ототожнення ГК ОР з підметом або з присудком, оскільки головний компонент односкладного речення – це окремий компонент структури речення, який має певне морфологічне вираження [3, с. 12-13, 57].

Такі самі погляди висловлювала й Н. Шведова [15]. Вона зазначала, що структурна схема односкладного речення конституюється одним головним

членом, що не становить собою ні підмета, ні присудка, оскільки за жодних умов не потребує другого компонента схеми, який перебував би з ним у відношеннях означуваного та означального на рівні підметово-присудкових відношень [15, с. 560].

Поділяє та поглиблює погляди дослідниці П. Лекант [10]. Він чітко розмежовує присудок та головний член односкладного речення дієслівної природи. Дослідник зазначає, що присудок двоскладного речення за своєю синтаксичною природою істотно відрізняється від головного члена односкладного речення, який не може називатися присудком, оскільки той співвідноситься у двоскладному реченні з підметом та граматично підпорядкований йому [10, с. 9].

Постулат про взаємозалежність підмета і присудка у двоскладному реченні інспірував В. Белошапковій ідею про виділення третього головного члена речення – головного члена односкладного речення. Такий компонент, на її думку, становить особливе синтаксичне явище: він самостійно формує предикативну основу речення [2, с. 696-697].

Ідея про третій головний компонент у структурі простого речення послідовно культивувалася та доповнювалася в низці наукових та навчальних видань. Ця думка є панівною і в сучасній лінгвістиці.

Менш поширеним у мовознавстві є витлумачення синтаксичного статусу ГК ОР як присудка односкладного речення.

Ця ідея бере витoki із вчення О. Пешковського про присудковість речення. Він вважає, що присудковість – найважливіша реченнева категорія, оскільки синтезує мовлення та мислення [13, с. 180].

Ідею про присудкову природу ГК ОР обґрунтовували І. Распопов [14, с. 777], Є. Галкіна-Федорук [5, 395-428], Т. Ломтев [11, с. 84], В. Бабайцева [1, с. 94-95]. Остання, полемізуючи з дослідниками, які кваліфікують присудок, як головний член речення, що реалізує ознаку підмета, доводить, що таке розуміння семантики присудка видається сумнівним, оскільки насправді присудок маніфестує не ознаку підмета, а ознаку предмета думки [1, с. 94-95].

Логіко-граматична інтерпретація присудка як члена речення, що маркує предикативну ознаку предмета думки, який може й не називатися підметом, дозволяє їй ототожнювати головний член дієслівних односкладних конструкцій з присудками, що формують структурну схему речень без підметів, посилюючи так вагомість експлікованої дії [1, с. 95].

Ідея про присудкову природу ГК ОР не має широкого поширення в сучасному мовознавстві.

Маргінальною зовсім є гіпотеза, в основі якої перебуває теза про ідентичність ГК ОР з підметом або присудком двоскладного речення лише за актуалізацією морфологічної суті ГК (І. Ющук [19, с. 502-503]). Адже морфологічний критерій видається недостатнім для обґрунтування синтаксичного статусу ГК ОР, поза увагою залишаються основні дистинктивні параметри реченнєвої конструкції: реалізація предикативності, співвіднесеність із компонентами логічного, семантико-синтаксичного, актуального членування речення. Тому таку ідею вважаємо недостатньо аргументованою.

Різновекторність концептуальних підходів щодо витлумачення лінгвальної природи ГК ОР відповідно зумовила й термінологічну неузгодженість.

Термінологічний діапазон щодо означення ГК ОР у сучасній синтаксичній науці варіюється в межах чотирьох номенів:

- 1) головний член односкладного речення (А. Загнітко [9], М. Мірченко [12]);
- 2) головний член односкладного речення, співвідносний з підметом або з присудком (І. Вихованець [4]);
- 3) присудок односкладного речення (Т. Долін [6]);
- 4) підмет або присудок односкладного речення залежно від морфологічної об'єктивації (І. Ющук [19]).

З огляду на багатоярусність реченнєвого конструкта та ярусну кореферентність його складників коректним, на нашу думку, видається

лінгвально-нейтральний термін *головний компонент односкладного речення*. Саме цей термін є робочим у нашому дослідженні.

За синтаксичною суттю ГК ОР кваліфікуємо як третій головний компонент ієрархічної структури речення, що виділяється у тринарній опозиції головних компонентів та позиціонується як повнозначний лексичний компонент, що об'єктивує предикативне ядро односкладного речення.

Кваліфікуючи ОР, деякі мовознавці його основною ознакою вважають однокомпонентну реалізацію суб'єкта та предиката думки (Н. Іваницька [8], М. Плющ [17]).

Проте категорія односкладності координує структурно й семантично гетерогенні одиниці з різним потенціалом суб'єктно-предикатного членування. Порівняймо конструкції: *Люблю зиму. Морозно птахам у лісі. Зима*. У реченні *Люблю зиму* компонент *люблю* експліцитно маркує предикат думки та латентно-експліцитно (за допомогою флексії *-у*) означає її суб'єкт. Конструкцію *Морозно птахам у лісі* характеризує різнокомпонентна вербальна експлікація суб'єкта і предиката (відповідно *птахам* і *морозно*). У реченні ж *Зима* предикат (у проекції на власне-семантичний ярус це – предикат всеохопного фізичного стану) має експліцитну форму, а суб'єкт – імпліцитну. Цілком очевидно, що в українській мові в межах односкладного речення суб'єкт формально може реалізуватися валентно зумовленим другорядним компонентом. А отже, твердження про те, що в ОР суб'єкт та предикат виражаються в одному ГК, не є абсолютним і не може бути однією з кваліфікаційних ознак ані ОР, ані ГК ОР, оскільки формула суб'єктно-предикатного членування судження, кореферентного з односкладним реченням, на формальному рівні може реалізуватися трьома варіантами:

- експліцитний предикат – латентно-експліцитний суб'єкт;
- експліцитний предикат – експліцитний суб'єкт;
- експліцитний предикат – імпліцитний суб'єкт.

Основною ознакою речення більшість дослідників мови вважають предикативність. У синтаксичному плані остання являє собою комплексну

семантико-граматичну категорію. Як граматичне поняття предикативність реалізує зв'язок між головними компонентами формально-граматичної структури речення. А оскільки в односкладному конструкті експонентом категорії предикативності виступає один головний компонент, то можна стверджувати, що предикативний зв'язок у ньому виявляється у згорнутій (усіченій) формі. За семантичними ознаками предикативність виступає «категорією комплексного модально-часового, суб'єктивного семантико-синтаксичного плану, а також виражає об'єктивний стосунок повідомлюваного до дійсності [12, с. 208-209]. У комплексі формальних та семантичних ознак розмежовують базову та інтонаційну предикативність. Базова предикативність має експліцитну форму та виступає розгорнутою єдиноконструкційною триаспектною категорією, що реалізується модальними, часовими та особовими значеннями. А інтонаційна предикативність має імпліцитну форму та постає згорнутою категорією, яка передає модальні й частково часові значення.

Базова предикативність ґрунтується на дієслівній функції предиката, яку передусім реалізує дієслівна лексема. Вторинними елементами дієслівної функції можуть бути похідні від дієслівних лексеми і навіть імена. Тоді базова предикативність набуває ознак імпліцитної, згорнутої, інтонаційної.

Семантико-граматична специфіка ГК ОР прогнозує тип предикативності відповідної конструкції. Так, морфологічний спосіб вираження означеного, неозначеного, узагальненого суб'єкта дії або процесуального стану в межах ГК дієслівної природи засвідчує згорнутість предикативних відношень та перехідний базово-інтонаційний тип предикативності. А от у прислівникових та іменних односкладних реченнях предикувальну функцію виконує інтонація, що не лише надає реченню форми окремої відносно завершеної думки, а водночас і модалізує його, тобто репрезентує відношення мислення до буття. Предикативність, реалізовану інтонаційним способом, кваліфікують як згорнуту, імпліцитну.

Отже, ГК ОР може виступати виразником базово-інтонаційного та інтонаційного типів предикативності залежно від структурно-семантичного типу односкладної конструкції.

У своїх внутрішніх межах односкладні речення розрізняються насамперед синтаксичною й морфологічною якістю головного компонента. За синтаксичними характеристиками виділяють ГК синтетичної та аналітичної будови.

Головний компонент синтетичної структури реалізується одним повнозначним лексичним компонентом, морфологічна сутність якого може варіюватися між дієслівними, іменниковими та прислівниковими лексемами. А от аналітичний ГК структурується поєднанням здебільшого двох повнозначних лексичних компонентів, що об'єктивують допоміжний та основний елементи компонента. Морфологічне наповнення основного елемента, що реалізує його речову семантику, також слугує параметром для диференціації ГК ОР аналітичної будови на три різновиди: дієслівний, прислівниковий, іменний.

Підсумуємо, що ГК ОР – третій головний компонент в ієрархії компонентів простого речення, що функціонує винятково у структурі односкладного речення. ГК ОР не співвідноситься ні з підметом, ні з присудком двоскладного речення, а становить специфічний компонент, що виділяється на основі іманентних кваліфікаційних ознак. ГК ОР слугує засобом об'єктивації суб'єктно-предикатного членування судження, а також експлікатором предикативності відповідної конструкції. За синтаксичною формою ГК ОР може мати синтетичну та аналітичну будову, репрезентовану дієслівним, іменним та прислівниковим варіантами.

Виділення ГК ОР як автономного головного компонента структури простого речення та виявлення спектру його загальних кваліфікаційних ознак окреслює перспективу подальшого дослідження формально-граматичних та семантико-синтаксичних параметрів ГК усіх структурно-семантичних типів ОР.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабайцева В. В. Односоставные предложения в современном русском языке [Текст] / В. В. Бабайцева. – М. : Просвещение, 1968. – 160 с.
2. Белошапкина В. А. Современный русский язык: Синтаксис [Текст] / В. А. Белошапкина – М. : Просвещение, 1977.
3. Виноградов В. В. Основные вопросы синтаксиса предложения (на материале русского языка) / В.В. Виноградов // Вопросы грамматического строя. – М. : МГУ, 1955.
4. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови [Текст] / І. Р. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1992. – 224 с.
5. Галкина-Федорук Е. М. Безличные предложения в современном русском языке [Текст] / Е. М. Галкина-Федорук – М. : МГУ, 1958
6. Долин Ю. Т. Вопросы теории односоставного предложения (на материале русского языка) [Текст] / Ю. Т. Долин – Издание 2. – Оренбург : ИПК ГОУ ОГУ, 2008. – 129 с.
7. Дудик П. С. Из синтаксису простого речення : Навчальний посібник [Текст] / Дудик П. С. – Вінниця : Вид-во Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського, 1999. – 298 с.
8. Іваницька Н. Л. Двоскладне речення в українській мові [Текст] / Н. Л. Іваницька – К. : Вища шк., 1986. – 167 с.
9. Загнітко А. П. Теоретична грамати́ка сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис [Текст] / А. П. Загнітко – Донецьк: ТОВ «ВКФ «БАО», 2011. – 992 с.
10. Лекант П. А. Синтаксис простого предложения в современном русском языке [Текст] / П. А. Лекант – Изд. 2. – М. : Высшая шк., 1986. – 173 с.
11. Ломтев Т. П. Структура предложения в современном русском языке [Текст] / Т. П. Ломтев – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1979. – 198 с.
12. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій [Текст] : монографія / М. В. Мірченко – Луцьк : Редакційно-видавничий відділ “Вежа” Волинського державного університету імені Лесі Українки, 2001. – 340 с.

13. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении [Текст] / А. М. Пешковский – М. : Наука, 1957. – Изд. 6.
14. Распопов И. П. Строение простого предложения в современном русском языке [Текст] / И. П. Распопов – М. : Просвещение, 1970. – 192 с.
15. Русская грамматика [Текст] / под ред. Н. Ю. Шведовой. – М. : Наука, 1982. – Т. 2 : Синтаксис. – 709 с.
16. Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання [Текст] : навч. посібник/ І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська – К. : Вища шк., 1994. – 670 с.
17. Сучасна українська літературна мова [Текст] : підр. для вузів / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас, Г. О. Козачук, О. І. Леута, В. В. Лобода; за ред. М. Я. Плющ. – 4-те вид., стереотипне – К.: Вища шк., 2000. – 430 с.
18. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка [Текст] / А. А. Шахматов. – 2-е изд. – Л. : Учпедгиз, 1941. – 620 с.
19. Ющук І. П. Українська мова [Текст] : підручник / Ющук І. П. – К. : Либідь, 2004. – 640 с.

Ludmila Koval. The syntactic status of the main member of one-member sentence in Ukrainian language.

The article deals with the known conceptual approaches to the definition of syntactic status of the main member of one-member sentence; linguistic nature of the main member of one-member sentence is analyzed, its formal-grammar, semantic-syntactic and semantic proper parameters have been given.

Keywords: one-member sentence, the main member of one-member sentence, predicativity, subject, predicate, the main member of one-member sentence of synthetic structure, the main member of one-member sentence of analytical structure.

АНКЕТА УЧАСНИКА

IV Міжнародної наукової конференції
«Лінгвалізація світу», 17-18 травня 2012 р.

Прізвище: Коваль
Ім'я: Людмила
По батькові: Михайлівна
Науковий ступінь: кандидат філологічних наук
Вчене звання: доцент кафедри української мови й загального мовознавства
Місце роботи: Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського
Посада: доцент кафедри української мови,
докторант Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського зі спеціальності 10.02.01 – українська мова
Коло наукових інтересів: категорійний синтаксис
Назва доповіді: Синтаксичний статус головного компонента односкладного речення в українській мові
Адреса для листування: koziuck.vladimir@yandex.ru
Контактні телефони: 0963886440